

Katarzyna Wereszczyńska

Uniwersytet Opolski

ORCID 0000-0002-8175-882X

„Społeczeństwo Otwarte” – czasopismo wspierające nauczycieli w wychowaniu uczniów do demokracji i obywatelskości

Wprowadzenie

W perspektywie zmian systemowych i programowych, które w oświacie polskiej miały miejsce od 1990 roku, a także dokonujących się ponownie współcześnie od 2017 roku, występuje zainteresowanie rolą szkoły w kształtowaniu postaw i zachowań młodego pokolenia Polaków do życia w ustroju demokratycznym. W obecnych uwarunkowaniach społecznych, politycznych i kulturowych warto zastanowić się i szukać odpowiedzi na pytanie postawione przez Bogusława Śliwerskiego: „czy szkoła publiczna może odegrać jakąś rolę w kreowaniu demokratycznej kultury organizacyjnej i związanych z nią wartości, symboli, rytuałów, preferencji, standardów czy wreszcie osobistych doznań i postaw?”¹. Podobne pytanie stawiali nauczyciele, pedagodzy, publicyści w czasie transformacji ustrojowej, w początkach lat dziewięćdziesiątych minionego wieku. Do dyskursu nad nowym kształtem systemu oświaty, edukacji obywatelskiej i formacją obywatela włączało się nowe czasopismo „Społeczeństwo Otwarte”. Było wówczas pierwszym i jedynym, które wspierało nauczycieli przedmiotu wiedza o społeczeństwie, publikując artykuły problemowe, teoretyczne o charakterze naukowym oraz opracowania metodyczne. Zamieszczane w wypowiedziach treści dotyczyły zmian wprowadzanych w okresie transformacji ustrojowej w państwie, obejmując niemal wszystkie dziedziny życia, także edukację. Pismo pomagało nauczycielom w doskonaleniu zawodowym, dostarczając opracowań

¹ B. Śliwerski, *Meblowanie szkolnej demokracji*, Wolters Kluwer, Warszawa 2017, s. 240.

naukowych z zakresu problematyki bliskiej edukacji obywatelskiej i wiedzy o społeczeństwie, a także z zakresu prawa, kultury, polityki i innych dziedzin, ważnych w pierwszych latach przemian dokonujących się w Polsce. Część z nich można uznać za aktualne nadal w poszukiwaniu odpowiedzi na pytanie – jaka powinna być współczesna szkoła w demokratycznym państwie i jakie wychowanie obywatelskie dzieci i młodzieży? W niniejszej wypowiedzi nawiązałam do uwarunkowań, w których powstawał miesięcznik „Społeczeństwo Otwarte”, przedstawiłam jego charakterystykę i działalność. Na podstawie przeprowadzonej analizy treści wybrałam do omówienia edukację obywatelską i wiedzę o społeczeństwie oraz problematykę demokracji, ładu społecznego i samorządności, łączące się z tym zakresem kształcenia szkolnego.

Powstanie, charakterystyka i zakres działalności miesięcznika „Społeczeństwo Otwarte”

U schyłku 1989 roku przestało się ukazywać czasopismo „Wychowanie Obywatelskie”, które przez ponad dwadzieścia lat było dla nauczycieli periodykiem ukierunkowującym ich działania w zakresie wychowania obywatelskiego. W publikowanych tam wypowiedziach przedstawiano problematykę życia społecznego w Polsce, państwie należącym wówczas do obozu socjalistycznego oraz wybrane zagadnienia z funkcjonowania państw kapitalistycznych. Wychowanie obywatelskie jako przedmiot w edukacji szkolnej miało wyznaczony cel – kształcenie świadomości społecznej „uczniów jako członków społeczeństwa budującego socjalizm, jako obywateli socjalistycznego państwa”². Na podkreślenie zasługuje jednak fakt, że redaktorzy tego czasopisma obok treści wskazanych – obowiązujących i ukierunkowujących wychowanie przez szkołę zamieszczali również materiały o znaczeniu poznawczym, niezorientowane ideologicznie: z pedagogiki, psychologii, socjologii, kultury i innych dziedzin wiedzy, które mogły służyć nauczycielom w samokształceniu. W latach 1988 i 1989 redakcja tego czasopisma, autorzy i czytelnicy prowadzili dyskusję na temat koniecznych zmian w programach nauczania, w kontekście nowych koncepcji edukacji obywatelskiej w szkole, proponowanych przez Ministerstwo Edukacji Narodowej, a także potrzeby rzeczywistego i szerszego dopuszczenia nauczycieli do udziału w tworzeniu

² S. Dobosiewicz, *Wychowanie obywatelskie w nowej szkole*, „Wychowanie Obywatelskie” 1967 nr 1, s. 2.

programów³. Uznając za pilne unormowanie statusu wiedzy o społeczeństwie jako przedmiotu kształcenia oraz wychowania obywatelskiego i edukacji społeczno-politycznej Redakcja doprowadziła we wrześniu 1989 roku do kolejnej dyskusji na ten temat. Wymiana poglądów między uczestnikami dyskusji zamieszczona została w ostatnim numerze tego czasopisma – 9/10 z 1989r. i opatrzona tytułem „Jaka szkoła? Jakie wychowanie obywatelskie?”⁴. Głos w nim zabrali również nauczyciele metodycy wiedzy o społeczeństwie przedstawiając potrzeby szkoły i trudności w realizacji edukacji obywatelskiej i to oni upomnieli się wówczas o wydawanie nadal czasopisma, możliwie pod tym samym tytułem, ale uwzględniającego aktualne treści, oczekiwanego jako „otwartej trybuny dla nauczycieli”⁵. Starania czynione o powołanie nowego czasopisma, które służyłoby im jako pomoc w kształceniu i wychowaniu uczniów w nowej rzeczywistości na obywateli świadomych swych praw i powinności wobec ojczyzny, państwa i społeczeństwa, zostały zaaprobowane przez Ministerstwo Edukacji Narodowej. Nowe czasopismo ukazało się w kwietniu 1990 roku, otrzymało tytuł „Społeczeństwo Otwarte”. Jego działalność przypadała na lata 1990-1998, okres polskiej transformacji ustrojowej. Założeniem Redakcji było na nowo podejmować ten obszar znaczeń, który w polskiej szkole i edukacji należało łączyć z demokracją, formacją obywatela i wiedzą o społeczeństwie. Tytuł czasopisma nawiązywał do idei społeczeństwa otwartego, uznającego pluralizm, wolność wyboru koncepcji życia przez człowieka jako jednostki w społeczeństwie demokratycznym i aktywnego obywatela⁶. Treści publikacji adresowano przede wszystkim

³ R. Smolski, *Czy uczyć wiedzy o społeczeństwie?*, „Wychowanie Obywatelskie” 1989 nr 8, s. 610-611; B. Misiewicz, *Wiedza o szkole contra... „szum informacyjny”*, „Wychowanie Obywatelskie” 1989 nr 9/10, s. 716 -721.

⁴ *Jaka szkoła? Jakie wychowanie obywatelskie?*, oprac. i przyg. S. Garwacki, T. Pióro, B. Misiewicz, „Wychowanie Obywatelskie” 1989 nr 9-10, 656-682.

⁵ J. Wójcicki, *Metodycy w nowej rzeczywistości?*, „Wychowanie Obywatelskie” 1989 nr 9/10, s. 702-704.

⁶ Pojęcie społeczeństwo otwarte (ang. open society), zostało wprowadzone przez Henriego Bergsona (1859 -1941), twórcy intuicjonizmu. Ten francuski filozof wprowadził je kontekstualnie w ramach interpretacji naukowej pojęcia „społeczeństwo zamknięte”, zob. H. Bergson, *Dwa źródła moralności i religii*, tłum. P. Kostyło, K. Skorupski, „Znak”, Kraków 1993, s. 36-37. Termin społeczeństwo otwarte zastosował również Karl R. Popper (1902-1994) na płaszczyźnie filozofii, uzasadniając w toku analizy krytycznej poglądów łączących się z ideą historycyzmu i totalitaryzmu znaczenie odbudowy społeczeństwa na zasadach demokratycznych. Formułowanie myśli o społeczeństwie otwartym K. R. Popper opierał na uznaniu wiary: w człowieka, znaczenie rozumu, wolność, braterstwo oraz ideę sprawiedliwości umocowanej na równości, K. R. Popper, *Społeczeństwo otwarte i jego wrogość*, t. 1, tłum. H. Krahelska, oprac. A. Chmielewski,

do nauczycieli, ale również i studentów oraz decydentów i instytucji odpowiedzialnych za kształt polskiej szkoły. Do ukazania się miesięcznika „Społeczeństwo Otwarte” przyczynił się entuzjazm i zaangażowanie grupy inicjatywnej ze środowiska nauczycielskiego, kręgów naukowych i dziennikarskich, a szczególnie Edwarda Wieczorka (1947 -2003), współtwórcy, organizatora i następnie redaktora naczelnego. Był nim przez cały okres wydawania pisma. Radę programową tworzyli naukowcy reprezentujący głównie dziedziny, jak: pedagogika, edukacja, socjologia, filozofia, prawo, dziennikarstwo oraz nauczyciele praktycy⁷. Od powstania miesięcznika przez kolejne dziewięć lat w zespole redakcyjnym pracowali: Edward Wieczorek – redaktor naczelny i Anna Mikołajko – początkowo jako sekretarz redakcji, a od 1994 roku zastępca redaktora naczelnego oraz grono współredaktorów⁸.

Wypowiedzi na łamach „Społeczeństwa Otwartego” zamieszczano w ramach siedemnastu działów. Wśród nich sześć miało charakter stały. Były to: *Demokracja teraz*, *Idee i fakty*, *Szkolna Rzeczpospolita/Rzecz Szkolna*, *Wkładka*, *Recenzje*, *Noty*. Okresowo do wybranych numerów czasopisma dołączano dodatek *Reforma Szkolna*. Zainicjowano również „Forum Gazet Szkolnych”. W późniejszym czasie ukazujące się samoistnie.

Przeprowadzając badania nad genezą i udokumentowaniem działalności tego czasopisma, a także ustaleniem zasobu treści, publikowanych z zamiarem wspierania nauczycieli w poznaniu uwarunkowań zmian zachodzących w Polsce i Europie oraz demokratyzacją wielu dziedzin życia, w szczególności szkolnictwa i edukacji obywatelskiej, zastosowano metodę charakterystyczną dla monografii prasowej. W toku badań starano się dotrzeć do źródeł powstania miesięcznika, jego twórców i współtwórców. Następnie przeprowadzono szczegółową analizę formalno – wydawniczą na kompletnym zbiorze roczników wydanych w latach 1990-1998. Badania nad zasobem treści realizowano w oparciu o metodę analizy zawartości treści. Przyjęto zasady wyznaczone w teorii i definicjach przez Bernarda Berelsona,

Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006, s. 3, 219-221. Zob. także, *Od Redakcji*, oprac. A. Mikołajko, „Społeczeństwo Otwarte” 1990 nr 1, s. 2.

⁷ Rada Programowa powołana została w składzie: dr Adam Jankiewicz, prof. Andrzej Janowski, doc. dr hab. Jerzy Jerschina, dr hab. Krzysztof Kiciński, dr Waldemar Kozłowski, prof. dr hab. Zbigniew Kwieciński, doc. dr hab. Wiktor Osiatyński, mgr Włodzimierz Paszyński, dr Anna Radziwiłł, prof. dr hab. Julian Radzewicz, mgr Krzysztof Skolimowski, dr Marta Zahorska, mgr Alicja Zięba, zob. „Społeczeństwo Otwarte” 1990 nr 1, na odwrocie okładki.

⁸ Redakcja „Społeczeństwa Otwartego” działała przeważnie w pięcioosobowym zespole. W różnych okresach współredaktorami byli: Anna Paciorek, Teresa Pióro, Bożena Misiewicz, Adam Kowalski, Jan Gondowicz, Anna Bernat, Bogumił Paszkiewicz.

Walerego Pisarka, Małgorzatę Lisowską-Magdziarz oraz Tomasza Goban-Klasa⁹. Interpretacje tekstów przeprowadzono kierując się założeniami teoretycznymi metod fenomenologicznej oraz hermeneutycznej. Badania prowadzone były z myślą o uzyskaniu materiału pozwalającego określić miejsce i rolę miesięcznika „Społeczeństwo Otwarte” w edukacji obywatelskiej, w latach 1990-1998. Całościową analizę w opracowaniu monograficznym opublikowałam w 2017 roku¹⁰. W dalszej części tytułu czasopisma zarówno w treści, jak i w przypisach podaję w skrócie – SO.

Edukacja obywatelska i wiedza o społeczeństwie w świetle wybranych wypowiedzi publikowanych w „Społeczeństwie Otwartym”

Problematyka podjęta w niniejszej wypowiedzi należy do obszaru edukacji, której celem jest przygotowanie uczniów do życia w państwie o ustroju demokratycznym, do aktywnego, odpowiedzialnego uczestnictwa w działaniach społeczeństwa na rzecz dobra wspólnego. Edukacja obywatelska realizowana w polskiej szkole przyjmowała najczęściej nazwę wychowanie obywatelskie, w różnych okresach stanowiła odrębny przedmiot lub moduł w programach nauczania. Z czasem włączona została do treści przedmiotu wiedza o społeczeństwie. Zapoczątkowanie edukacji obywatelskiej po 1989 roku wymagało wyznaczenia na nowo zadań, celów, treści i sposobu kształcenia, a przede wszystkim pracy nad ideą tej edukacji, koncepcją jej realizacji oraz reorientacją świadomości nauczycieli i uczniów w kierunku zrozumienia znaczenia demokracji, wartości utrwalających ten ustrój oraz roli obywatela. Wówczas jako jeden z pierwszych zabrał głos Zbigniew Kwieciński, odwoływał się do uspołecznienia oraz uobywatelnienia – istotnych ideałów i celów wychowania młodego pokolenia, a także uświadamiał niebezpieczeństwo etatyzmu w edukacji¹¹. Ten autor podejmował wielokrotnie

⁹ B. Berelson, *Content Analysis in Communication Research*, The Free Press, Glencoe 1952, s. 18; W. Pisarek, *Analiza zawartości prasy*, Ośrodek Badań Prasoznawczych, Kraków 1983, s. 45; M. Lisowska-Magdziarz, *Analiza zawartości mediów. Przewodnik dla studentów*. Wersja 1.1, „Zeszyty Wydziałowe” – Wydział Zarządzania i Komunikacji Społecznej, Instytut Dziennikarstwa i Komunikacji Społecznej, nr 1, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2004, s. 13-15; T. Goban-Klasa, *Media: komunikowanie masowe. Teoria i analizy prasy, radia, telewizji i Internetu*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006, s. 186-189.

¹⁰ K. Wereszczyńska, *W trosce o wychowanie obywatelskie. Społeczne i pedagogiczne funkcje czasopisma „Społeczeństwo Otwarte” 1990-1998*, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole 2017.

¹¹ Z. Kwieciński, *Konflikt uspołecznienia i etatyzacji w wychowaniu (w warunkach przesilenia i zmiany społecznej)*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Socjologia Wychowania VIII – Nauki Humanistyczno-Społeczne” 1990 z. 216, s. 145-166.

zagadnienie edukacji dla demokracji i nawiązywał do koncepcji wychowania obywatelskiego. Krytycznie ustosunkowywał się do realizacji tego ważnego zadania, przekazywał konstruktywne propozycje zmian, mogące stanowić podstawę refleksji w tworzeniu nowych programów oraz możliwości ich zastosowania w praktyce szkolnej, Kwieciński (1995;1998).

W pierwszym dziesięcioleciu transformacji ustrojowej, kiedy oświata i edukacja podlegała przebudowie, spostrzeżenia i propozycje o znaczeniu teoretycznym i praktycznym przedstawiali między innymi: Henry A. Giroux (1993), Tadeusz Uliński (1993), Czesław Mojsiewicz (1993), Krzysztof Borowczyk (1993), Jan Żebrowski (1995), Tadeusz Lewowicki (1997), Zbyszek Melosik (1998), Kazimierz Przyszczypkowski (1996,1998,1999).

Podejmując zadanie wspierania szkoły w zakresie edukacji obywatelskiej redakcja SO przyjęła formułę czasopisma otwartego na wypowiedzi autorów i czytelników, zapraszając ich do dyskusji nad tym ważnym obszarem kształcenia w szkole. Złożona propozycja współpracy skierowana była do nauczycieli wiedzy o społeczeństwie, którzy chcieliby uczestniczyć przy współtworzeniu nowego programu nauczania tego przedmiotu, a także do innych osób zainteresowanych tą tematyką. Zwrócono uwagę, że potrzebne staje się przekazywanie propozycji i nowych doświadczeń, ponieważ treści kształcenia uległy zdeaktualizowaniu w kontekście nowych i bardzo dynamicznie zmieniających się warunków społeczno-politycznych w kraju¹². Inicjatywa Redakcji zaowocowała ukazaniem się ponad 80 wypowiedzi. Podejmowana problematyka łączyła się z kilkoma grupami zagadnień, co ilustruje tabela 1.

Tabela 1. Edukacja obywatelska i wiedza o społeczeństwie jako zakres kształcenia szkolnego na łamach „Społeczeństwa Otwartego”

Problematyka wypowiedzi	Wypowiedzi		Rozmiar	
	I	%	szpalty	%
I. Spostrzeżenia, koncepcje, propozycje edukacji z przedmiotu wiedza o społeczeństwie i wychowanie obywatelskie	21	25,6	161,9	35,1
II. Edukacja obywatelska w projektach Ministerstwa Edukacji Narodowej	11	13,4	87,0	18,9
III. Doświadczenia, metody, sposoby realizowania zajęć z wiedzy o społeczeństwie i edukacji obywatelskiej	22	26,8	169,5	36,8

¹² *Od redakcji*, „Społeczeństwo Otwarte” 1990 nr 1, s. 59.

IV. Inicjatywy z zakresu kształcenia nauczycieli przedmiotu wiedza o społeczeństwie i wychowania obywatelskiego	28	34,2	42,2	9,2
Razem	82	100,0	460,6	100,0

Źródło: badania własne.

Publikowane wypowiedzi dotyczyły zagadnień wymagających szerszej dyskusji z udziałem nauczycieli i następnie decyzji Ministerstwa Edukacji Narodowej. Pierwsze, wówczas najważniejsze łączono z pytaniami o dalsze nauczanie przedmiotu wiedza o społeczeństwie i jego nazwę, a także o postęp w działaniach nad opracowaniem nowych treści programowych do tego zakresu kształcenia w szkole. Autorzy wyrażali również niepokój w związku z wolnym tempem działań i decyzji Ministerstwa Edukacji Narodowej, w sprawie roli i usytuowania edukacji obywatelskiej w planach przygotowywanej reformy oświatowej. Kolejny rok przemian ustrojowych w Polsce, w szkolnictwie rozpoczynał się oczekiwaniem na zmiany, które miały zapowiadać poprawę sytuacji materialnej szkół i nauczycieli oraz nową podstawę programową kształcenia uczniów.

W sytuacji tworzenia w Polsce nowego porządku społecznego, prawnego i ekonomicznego środowisko nauczycieli wiedzy o społeczeństwie realizowało ten przedmiot bez wsparcia programowego i metodycznego, co jako ważny problem podjął w artykule Ryszard Miłoszewski, opatrując go znaczącym tytułem: *Jaka wiedza o społeczeństwie?*¹³. Była to jedna z pierwszych wypowiedzi zawierająca spostrzeżenia i propozycje do programu nauczania, który zdaniem Miłoszewskiego, „nie powinien być nazbyt obszerny” a przekazywany nowy materiał ma umożliwiać młodzieży orientację w sprawach społeczno-politycznych, szczególnie w obecnej sytuacji coraz liczniej napływających informacji o zachodzących zmianach wraz z nowym ustrojem¹⁴. Autor – nauczyciel, metodyk wiedzy o społeczeństwie ustosunkował się również krytycznie do sposobu wyznaczania osoby do realizowania tego przedmiotu w szkole. Jego zdaniem, nie powinien być to przedmiot traktowany jako przydzielony „z urzędu dyrektorowi ani przez niego nauczycielowi”, uważał też, że bardzo dobrze mógłby go prowadzić nauczyciel historii, co uzasadniał jego najlepszym wycuciem „związków

¹³ R. Miłoszewski, *Jaka wiedza o społeczeństwie?*, „Społeczeństwo Otwarte” 1990 nr 1, s. 58-59.

¹⁴ Tamże, s. 59.

przyczynowo-skutkowych” współczesnych uwarunkowań społeczno-politycznych¹⁵. Miłoszewski oraz inni autorzy podkreślali, że wiedza o społeczeństwie i wychowanie obywatelskie powinny nadal funkcjonować w szkolnym zestawie przedmiotów, lecz koncepcja treści, a co za tym idzie sposób realizacji, powinny ulec przeformowaniu¹⁶.

Rzeczywistość roku szkolnego 1990/1991 mijała się jednak z oczekiwaniami nauczycieli i nadal dotkliwie zaznaczał się brak nowych podręczników do wiedzy o społeczeństwie. Zapowiedziane minimum programowe tego przedmiotu, wzorowane na programach *Civic Education* stosowanych w Stanach Zjednoczonych – państwie o wieloletniej tradycji ustroju demokratycznego, okazało się trudne do realizacji w polskiej szkole. Do tego zagadnienia nawiązywał Krzysztof Kiciński, wyrażając opinię, że zbyt mało jeszcze znane są w Polsce wzory kształcenia obywatelskiego wypracowane w innych krajach. Uświadamiał jednocześnie potrzebę rozważenia: „czy decyzja o wprowadzeniu wiedzy o społeczeństwie w wersji *Civic Education* do szkół już w roku 1990 była słuszna?”¹⁷. Kierował również uwagę, co do kontynuowania tej edukacji w sytuacji, kiedy w pamięci społeczeństwa pozostały jeszcze ślady utrwalonych praktyk indoktrynacji z minionych lat i dzielił się spostrzeżeniem, czy tego przedmiotu nie należy wprowadzić „dopiero po okresie kwarantanny”¹⁸. Uwagi o wprowadzeniu przerwy w nauczaniu wiedzy o społeczeństwie oraz wychowaniu obywatelskim nie uzyskały aprobaty Ministerstwa Edukacji Narodowej. Także część nauczycieli uważała za konieczne kontynuowanie tego przedmiotu i umieszczenie go w podstawie programowej, jednak w nowym ujęciu treści i modelu realizacji¹⁹.

Pod koniec 1991 roku z inicjatywy Ministerstwa Edukacji Narodowej Departament Kształcenia Nauczycieli i The Mershon Center rozpoczęły działania w celu opracowania nowego projektu *Edukacja obywatelska w społeczeństwie demokratycznym*, którego prowadzenie przyjął Centralny Ośrodek Doskonalenia Nauczycieli w Warszawie. W projekcie przewidziano utworzenie regionalnych centrów edukacji obywatelskiej i ekonomicznej

¹⁵ Tamże, s. 58-59.

¹⁶ W. Jakubowski, WOS – inaczej, „Społeczeństwo Otwarte” 1990 nr 2, s. 52-53.

¹⁷ K. Kiciński, *Edukacja obywatelska – problemy i dylematy*, „Społeczeństwo Otwarte” 1991 nr 3, s. 38.

¹⁸ Tamże, s. 43.

¹⁹ Zob. R. Minor, *Jaka wiedza o społeczeństwie?*, „Społeczeństwo Otwarte” 1990 nr 6, s. 59-60; R. Smolski, WOS w opinii uczniów i nauczycieli, „Społeczeństwo Otwarte” 1991 nr 6, s. 54-56.; J. Majerska, *Wiedza o społeczeństwie – za i przeciw*, „Społeczeństwo Otwarte” 1992 nr 8, s. 42 -45.

dla nauczycieli, a także dostarczanie im pomocy metodycznych. Przedsięwzięcie upowszechniała Redakcja SO publikując na bieżąco relacje z prac zespołu powołanego do tego zadania, na łamach „Wkładki” oraz „Reformy Szkolnej”²⁰. Wprowadzenie do tego dokumentu określało założenia, którymi kierowano się zmieniając dotychczasowy sposób i zakres treści tej edukacji. Wskazano, że „Programy nauczania, które przedstawiamy, są ważnym dokumentem w budowie systemu edukacji obywatelskiej w demokratycznej Polsce. Dlatego przede wszystkim, że wyrażają one przejście od ideologicznej formuły tego przedmiotu ku jego otwartej, nieideologicznej formule”²¹. Autorzy opracowujący projekt przyjęli jako zadanie podstawowe – „pomoc uczniowi w poszukiwaniu odpowiedzi na trzy zasadnicze pytania: – kim jestem, jak się zmieniam, kim mogę się stać; – jak kształtują się i jak mam kształtować swoje kontakty w rodzinie, szkole, zakładzie pracy i innych grupach społecznych; – jak funkcjonuje społeczeństwo i demokratyczne państwo prawa i jakie mam w nim uprawnienia i obowiązki”²².

Zagadnienie edukacji obywatelskiej było przedmiotem uwagi zespołów przygotowujących reformę szkolnictwa. Spostrzeżenia autorów ukazały się w „Reformie Szkolnej”. Tutaj, Franciszek Adamski podkreślając znaczenie wychowania personalistycznego, które służy przede wszystkim – ludzkiej osobie wskazał: „ale służy tym samym i społeczeństwu” i jest również „wychowaniem do wolności”²³. Ustosunkowując się krytycznie do niektórych koncepcji kształcenia w szkole Joanna Rutkowiak postulowała przemyślenie „filozofii reformy”, między innymi, w takich zakresach, jak: „wychowanie w społeczeństwie obywatelskim, kształcenie ogólne końca XX wieku, swoboda i przymus w wychowaniu, nauczyciel i praca”²⁴. Uważała, że należy poddać je eksplikacji teoretycznej, studiom, analizom i interpretacjom.

Kontynuowanie tego przedmiotu z uwzględnieniem koniecznych zmian wymagało przede wszystkim zaktualizowania przez nauczycieli: wiedzy o państwie, społeczeństwie, polityce, gospodarce, kulturze, jak

²⁰ *Edukacja obywatelska w projektach MEN*, „Społeczeństwo Otwarte” 1992 nr 10, „Wkładka”, s. II-XVI; W. Monkiewicz, *Program „Edukacja obywatelska w społeczeństwie demokratycznym”*, „Społeczeństwo Otwarte” 1992 nr 11, „Reforma Szkolna” (3), s. 15.

²¹ *Edukacja obywatelska w projektach MEN...*, s. II.

²² *Minimum programowe w zakresie „Wiedzy o społeczeństwie: (projekt)*, SO 1992, nr 11, „Reforma Szkolna” (3), s. 12-14.

²³ F. Adamski, *O potrzebie pedagogiki personalistycznej*, „Społeczeństwo Otwarte” 1993 nr 4, „Reforma Szkolna” (6), s. 12.

²⁴ J. Rutkowiak, *Uwagi o reformie kształcenia ogólnego*, „Społeczeństwo Otwarte” 1993 nr 4, „Reforma Szkolna” (6), s. 12-15.

i uzupełnienia wychowawczych i metodycznych kompetencji do prowadzenia pracy z uczniem i wdrażania nowych ustaleń programowych. Ten brak starała się kompensować redakcja SO zamieszczając propozycje przykładowych tematów i koncepcje ich realizacji. Publikowane materiały pochodziły z doświadczeń nauczycieli, którzy starali się pokonywać trudności związane z brakiem pomocy metodycznych i opracowywali własne materiały. Można przyjąć, że byli przekonani co do nadania tej edukacji wysokiej rangi i stosowania nowych sposobów zainteresowania uczniów problematyką ważną w przygotowaniu ich do życia w demokracji. Jerzy Wójcicki był jednym z tych metodyków wiedzy o społeczeństwie, który postulował potrzebę nowej koncepcji tej edukacji. Proponował, by ucząc demokracji w szkole „starać się ją współtworzyć” przyjmując, że: – „człowiek powinien umieć żyć w zgodzie z samym sobą, – człowiek powinien umieć zająć właściwą postawę wobec świata przyrody, – człowiek powinien mieć <<akceptujący>> stosunek do społeczności, w której żyje, – człowiek powinien umieć korzystać z zasobów informacyjnych współczesnego świata”²⁵.

W publikowanych przykładach: zajęć lekcyjnych, gier, dyskusji uwzględniano aktywny udział i pracę własną uczniów, ich samodzielność i koncepcyjność, praktyczne działania i pomysłowość w rozwiązywaniu trudnych zadań oraz umiejętność organizowania koleżeńskej współpracy. Tematyka propozycji dotyczyła: polityki, organizacji modelu władzy w państwie, Konstytucji RP, samorządności i udziału w rządzeniu państwem, rozwiązywania problemów kryzysowych, pomocy ludziom w szczególnej potrzebie i innych²⁶. Szereg metod i projektów pracy z uczniem pochodziła z doświadczeń edukacji w szkołach amerykańskich. Jednym z wielu scenariuszy pomocnych w zajęciach na temat demokracji mogła być gra dydaktyczna – opracowana przez Philipa Panaritisa pt.: *Uczestnictwo w rządzeniu. Demokracje i dyktatury. Sposoby podejmowania decyzji*²⁷. Publikowane materiały przeznaczone były do edukacji na różnych etapach kształcenia w szkołach ponadpodstawowych, czego przykładem mogą być lekcje Grzegorza Ciemińskiego. Ich celem było zapoznanie uczniów z Sejmem Rzeczypospolitej, Kon-

²⁵ J. Wójcicki, *Dlaczego i jak uczyć demokracji w szkole*, „Społeczeństwo Otwarte” 1991 nr 11, s. 51-52.

²⁶ Szczegółowa analiza materiałów metodycznych publikowanych w SO zamieszczona została w monografii omawianego czasopisma, zob. K. Wereszczyńska, *W trosce o wychowanie obywatelskie. Społeczne i pedagogiczne funkcje czasopisma „Społeczeństwo Otwarte” 1990-1998...*, s. 256-262.

²⁷ P. Panaritis, *Uczestnictwo w rządzeniu. Demokracje i dyktatury: Sposoby podejmowania decyzji*, „Społeczeństwo Otwarte” 1991 nr 3, „Wkładka”, s. I-VIII.

stytucją RP i urzędem prezydenta²⁸. Nauczyciele mieli możliwość poznawać przykłady pracy wychowawczej przygotowującej uczniów do samorządności, aktywności na rzecz społeczności lokalnej, szkolnej i działalności charytatywnej. Do tej sfery wychowania nawiązał John P. Crisp, JR., dzieląc się z nauczycielami polskimi swoimi doświadczeniami pedagogicznymi z pracy w szkołach kalifornijskich. Zwrócił uwagę na praktyczne nauczanie reguł i zasad ważnych w demokracji, dotyczących zarządzania i organizacji w szkole lub grupie poprzez prowadzenie analizy trudnych realnych sytuacji, występujących w życiu szkoły i otoczeniu społecznym, a następnie dokonywanie przez uczniów oceny zaobserwowanych faktów i zjawisk oraz poszukiwanie sposobów niwelowania zaistniałych problemów²⁹. Zamieszczanym materiałom o charakterze metodycznym towarzyszyły informacje adresowane do nauczycieli o możliwościach nabywania kompetencji, dokształcania się i przygotowania do nauczania przedmiotu wiedza o społeczeństwie i wychowanie obywatelskie. W ten sposób redakcja starała się szybko reagować na potrzeby nauczycieli i bardzo często publikować komunikaty o studiach podyplomowych, kursach i szkoleniach. Jako pierwsze w kraju rozpoczęło dokształcanie nauczycieli Podyplomowe Studium Wiedzy o Społeczeństwie uruchomione w Uniwersytecie Warszawskim, oferując studia bezpłatne³⁰. Możliwość zdobywania dodatkowych kwalifikacji i przygotowania się do samorządności proponowała w ramach działalności Fundacja Edukacji dla Demokracji³¹. Propagowano również wymianę doświadczeń i kursy za granicą oraz wyjazdy na stypendia. Stałą formą informacji o nowych książkach i artykułach publikowanych w czasopismach społeczno-kulturalnych były komunikaty zamieszczane na łamach SO w Notach i Recenzjach.

²⁸ G. Ciemniak, *Sejm Rzeczypospolitej, sposoby podejmowania decyzji. Wiedza o społeczeństwie, klasa I-IV (szkoła średnia)*, „Społeczeństwo Otwarte” 1993 nr 11, „Wkładka”, s. II-IV; tenże: *Prezydent RP i jego kompetencje. Wiedza o społeczeństwie lub lekcja wychowawcza, klasa III ZSZ; IV LO; V Tech.*, „Społeczeństwo Otwarte” 1993 nr 11, „Wkładka”, s. V-VIII.

²⁹ J. P. Crisp, JR., *Jawny i ukryty program*, „Społeczeństwo Otwarte” 1990 nr 9, s. 34-37.

³⁰ *Podyplomowe Studium Wiedzy o Społeczeństwie*, „Społeczeństwo Otwarte” 1991 nr 2, s. 22; zob. też, *1 października rozpoczyna działalność Podyplomowe Studium Filozofii i Etyki przy Instytucie Stosowanych Nauk Społecznych Uniwersytetu Warszawskiego*, „Społeczeństwo Otwarte” 1993 nr 7-8, s. 34.

³¹ W. Kulerski, *Organizacje pozarządowe w kształceniu politycznym*, „Społeczeństwo Otwarte” 1994 nr 2, s. 31-33.

Demokracja, ład społeczny i samorządność w publikacjach na łamach „Społeczeństwa Otwartego”

Kształcenie młodego pokolenia Polaków do życia w demokracji, z udziałem szkoły odpowiedzialnej edukację i nauczycieli, którzy to zadanie mieli realizować bez wcześniejszego przygotowania, rodziło potrzebę opracowania nowych programów zawierających treści uwolnione od ideologii, a także dostarczenia wiedzy o warunkach koniecznych do spełnienia, by demokracja mogła się urzeczywistniać jako nowy ustrój w Polsce. Zarówno zasad zarządzania państwem, jak i organizowania nowego ładu, określania i stosowania norm współżycia społecznego cechującego demokrację społeczeństwo polskie zaczynało się dopiero uczyć. W miesięczniku „Społeczeństwo Otwarte” te problemy omawiano i wyjaśniano w 40 wypowiedziach. Z ich treści w prowadzonych badaniach wyodrębniono trzy główne wątki, co ilustruje tabela 2.

Tabela 2. Problematyka demokracji i budowania ustroju demokratycznego w Polsce na łamach „Społeczeństwa Otwartego” w latach 1990-1998

Problematyka wypowiedzi	Wypowiedzi		Rozmiar	
	1	%	szpalty	%
Demokracja, uwarunkowania kształtowania się tego ustroju w procesie transformacji w Polsce	23	57,5	297,7	70,4
Formowanie ładu społecznego	11	27,5	81,8	19,4
Samorządność	6	15,0	43,3	10,2
Razem	40	100,0	422,8	100,0

Źródło: badania własne.

Najwięcej uwagi w czasopiśmie poświęcano demokracji i uwarunkowaniom kształtowania tego systemu w Polsce. Treści uwzględniające wymienioną problematykę redakcja umieszczała głównie w działach: *Demokracja teraz*, *Idee i fakty*, *Rządy prawa*. Ponadto wprowadzano je w publikacjach z innych dziedzin jako tło, dopełnienie w interpretacji głównego tematu. W celu ich przybliżenia wybrano kilka wypowiedzi przedstawionych poniżej.

W realizowaniu idei demokracji ważnego znaczenie nabierają wolność oraz równość. Uznanie i internalizowanie tych wartości w różnych obszarach życia staje się celem dążeń jednostek i organizującego się społeczeństwa. Nawiązała do tego Anna Mikołajko interpretując ideał demokracji, przedstawiony

przez Alexisa de Tocqueville’a w książce *O demokracji w Ameryce*³². Z przeprowadzonych przez autora analiz łączących się z demokracją wynika, że nie zawsze istnieją warunki, by równość i wolność w społeczeństwie mogły współwystępować bez napięć. Demokracja, według Tocqueville’a powinna jednak gwarantować ludziom równe szanse w osiąganiu życiowych sukcesów, a tym co ich może różnić lub dzielić, jak odczytuje Mikołejko to: „będą zdolności, zamożność, czy wykształcenie”³³. Wolność natomiast to możliwość „czynienia bez lęku wszystkiego, co jest dobre i sprawiedliwe”³⁴. Z analiz tego francuskiego myśliciela autorka wydobyła także spostrzeżenie, które nie straciło na aktualności. Łączy się bowiem z problemem budowania nowego ustroju i w tym dziele niezdolnością uwolnienia się od obciążeń „fałszywych poglądów, zgubnych przyzwyczajęń i złych skłonności”, cechujących system, od którego się uwolniło społeczeństwo³⁵. Czerpiąc z myśli Tocqueville’a zamieściła słowa: „burząc jeden ustrój mimo woli posługujemy się jego gruzami przy budowie gmachu nowego społeczeństwa”, uświadomiła tym samym, że nie zawsze tylko to, co dobre i godne ze starego porządku wydobywane jest i przenoszone do tworzonego nowego ładu³⁶. Należy nadmienić, że już od pierwszego numeru nawiązywano do zagadnienia urzeczywistniania idei demokracji poprzez edukację, czemu dawano wyraz w zamieszczanych publikacjach. Do nich należy artykuł Wiesława W. Szczęsnego, pt. *Od jednomyślności nieuków do zgodności uczonych*, poprzedzony mottem: „Demokracja jest formą ograniczania i kontroli rządu przez społeczeństwo (a nie na odwrót), którego decyzje są podejmowane za zgodą rządzonych”³⁷. W kształceniu dla demokracji, według autora, należy uwzględniać podmiotowość ucznia i możliwość stwarzania mu warunków określania własnych poglądów na różne sprawy przez samodzielne, krytyczne przemyślenia innych poglądów. W tym działaniu nauczyciel powinien być partnerem, nie zaś absolutnym

³² A. Mikołejko, *De Tocqueville: równość przeciw wolności*, „Społeczeństwo Otwarte” 1990 nr 1, s. 18-21.

³³ Tamże, s. 20, zob. A. de Tocqueville, *O demokracji w Ameryce*, tłum. B. Janicka, M. Król, Fundacja Aletheia, Warszawa 2005, s. 422-423.

³⁴ A. Mikołejko, *De Tocqueville: równość przeciw wolności...*, s. 21, zob. A. de Tocqueville, *O demokracji w Ameryce...*, s. 41.

³⁵ A. Mikołejko, *De Tocqueville: równość przeciw wolności...*, s. 21; zob. A. de Tocqueville, *Dawny ustrój i rewolucja*, tłum. A. Wolska, wstęp J. Szacki, Czytelnik, Warszawa 1970.

³⁶ A. Mikołejko, *De Tocqueville: równość przeciw wolności...*, s. 21. Por.: A. de Tocqueville, *O demokracji w Ameryce...*, s. 10-13, zob. A. de Tocqueville, *Dawny ustrój i rewolucja...*,

³⁷ W. W. Szczęsny, *Od jednomyślności nieuków do zgodności uczonych*, „Społeczeństwo Otwarte” 1990 nr 3, s. 53.

autorytetem, „który wszystko wie lepiej, zawsze ma rację, a uczniowi pozostaje tylko słuchać i wykonywać polecenia”³⁸. Podkreślił, że idee demokracji wytyczają jednostkom kierunek dążeń i cel, natomiast ich urzeczywistnianie i urządzanie ustroju wymaga planu szczegółowego, a ten „trzeba opracować kompletnie, opierając się na obfitych danych, jakich nie skąpi doświadczenie dziejowe umiejętnie odczytane i zinterpretowane”³⁹, skonstatował autor.

Przydatny w polskiej szkole mógł być także esej, którego autor, Paul Gagnon poruszał zagadnienia dotyczące demokracji. Pisał o jej historii oraz wyjaśniał znaczenie tego ustroju jako godnej formy rządzenia stosowanej w wielu państwach uświadamiając, że „ludzie nie rodzą się z nawykami demokratycznymi”, mogą one być jednak nabywane przez uczenie się i wcielanie wartości, które są podstawą w społeczeństwach demokratycznych⁴⁰. Do tematów omawianych w pierwszych latach ukazywania się czasopisma należały opis i ocena rzeczywistości, w której powstawał nowy ustrój oraz postawy i zachowania Polaków po odzyskaniu wolności, a także ich stosunek do prawa i norm obowiązujących w demokracji. Z publikowanych wypowiedzi czytelnicy mogli uświadomić sobie, że nad sprawami ogólnospołecznymi w kraju dominuje polityka. Autorzy podkreślali dysfunkcyjność kształtującej się klasy politycznej oraz brak klasy średniej, typowej dla demokratycznego społeczeństwa, starali się również weryfikować przeświadczenie jednostek i grup łączące się z oczekiwaniem szybko osiągalnego dobrobytu wraz z demokracją, wyjaśniając, że poprawa stanu zamożności społeczeństwa może nastąpić tylko z ich aktywnym udziałem. Na temat możliwości zmiany tego stanu pisali i wypowiadali się, między innymi: Dawid Warszawski, Zbigniew Mikołajko, Andrzej Celiński i inni⁴¹. Publikacje tych autorów, często krytyczne mogły inspirować czytelników do krystalizowania własnych poglądów i oceny istniejącej sytuacji w kraju.

³⁸ Tamże, s. 54.

³⁹ Tamże, s. 57.

⁴⁰ P. Gagnon, *Nie opowiedziana historia demokracji. Czego nie ma w podręcznikach historii* (fragmenty), tłum. E. Schramm, „Społeczeństwo Otwarte” 1992 nr 9, „Wkładka”, s. II.

⁴¹ D. Warszawski, *Rządy ludu, rządy prawa*, „Społeczeństwo Otwarte” 1990 nr 2, s. 2-3; tenże, *Konieczne rozstanie*, „Społeczeństwo Otwarte” 1991 nr 7 -8, s. 18; Z. Mikołajko, *Demokracja, Kronos i choroba populizmu*, „Społeczeństwo Otwarte” 1992 nr 1, s. 15-17; tenże, *Siła prowincji*, „Społeczeństwo Otwarte” 1993 nr 11, s. 9-14; *Obawiam się anarchii i kompromitacji. Rozmowa z dr. Andrzejem Celińskim, senatorem Ziemi Płockiej, członkiem Unii Demokratycznej*, rozm. przeprowadził A. Kozłowski, „Społeczeństwo Otwarte” 1992 nr 2, s. 3-7.

O racjonalności przemian ustrojowych, mających umacniać demokrację wypowiedział się Paweł Kozłowski, uwiidocznii niezadowalające rezultaty prowadzonych działań administracyjnych a szczególnie sposoby, tryb i dynamikę włączania polskiej gospodarki do przestrzeni wolnego rynku z pominięciem głosu obywateli⁴². Była to jedna z tych krytycznych wypowiedzi, w której autor starał się obiektywnie przedstawić obraz rzeczywistości zmieniającej się pod wpływem polityki, nie zawsze jednak zgodnej z demokratyczną zasadą – uznawania woli obywateli. Ważnym warunkiem powodzenia transformacji ustrojowej w Polsce było uświadomienie społeczeństwu takiej wartości jak odpowiedzialność za dobro wspólne oraz zasoby materialne i urzządzenia znajdujące się w otoczeniu obywateli, potrzebne im w prawidłowym, dogodnym funkcjonowaniu, one wymagały wówczas odpowiedniego zabezpieczenia i uwzględnienia kosztów z tym związanych. Czym jest dobro wspólne i jak należy rozumieć ponoszenie za nie wspólne odpowiedzialności, jako temat wypowiedzi podjęła Anna Giza-Poleszczuk⁴³.

Problemom stanowiącym przeszkodę w demokracji kształtującej się w Polsce przeznaczono wiele uwagi w „Społeczeństwie Otwartym”. Mirosława Marody w artykule *Demokracja po polsku* wyszczególniła trzy z nich pokazując, że różnią się od tych, które występują w państwach tworzących nowe systemy polityczne, zdaniem autorki: – w polskiej polityce zaangażowane jest zbyt dużo partii i choć deklarują w programach rozwiązanie różnych kwestii społecznych, to w rezultacie ich zobowiązania pozostają w sferze obietnic; – określanie interesów społecznych nie wynika z inicjatyw dużych partii reprezentujących duże grupy społeczne, tę rolę bowiem przejęły małe ugrupowania preferujące interesy i roszczenia ważne dla ich członków i zarazem według nich konieczne do natychmiastowej realizacji; – w miejsce przestrzegania prawa występuje zjawisko „dochodzenia sprawiedliwości” oraz zbyt duża tolerancja⁴⁴. Do konieczności uwzględniania prawa przez wolnych obywateli, które powinno być przez wszystkich uznawane i szanowane ustosunkował się Jarosław Tomasiewicz⁴⁵. W wypowiedziach zwracano uwagę na ponoszenie przez polityków odpowiedzialności za podejmowane decyzje i prowadzone działania. Akcentowano znaczenie wolności słowa z jednoczesnym poczuciem odpowiedzialności za przekazywane informacje

⁴² P. Kozłowski, *Polska, ale jaka? Studium racjonalności przemian ustrojowych*, „Społeczeństwo Otwarte” 1992 nr 10, s. 11-17.

⁴³ A. Giza-Poleszczuk, *Kto zawiesi kotu dzwonek*, „Społeczeństwo Otwarte” 1993 nr 6, s. 3-5.

⁴⁴ M. Marody, *Demokracja po polsku*, „Społeczeństwo Otwarte” 1993 nr 11, s. 15-19.

⁴⁵ J. Tomasiewicz, *Demokracja po polsku*, „Społeczeństwo Otwarte” 1996 nr 3, s. 8-10.

w komunikacji ze społeczeństwem, ta zaś powinna być oparta na dialogu i rzetelnych przekazach wiadomości⁴⁶. Publikowano również materiały zawierające dane o rezultatach wprowadzanych zmian w różnych przestrzeniach życia społecznego i w gospodarce, opracowywane w formie raportów⁴⁷. W nich dokonywano także oceny problemów hamujących wdrażanie modernizacji szkół i podkreślano potrzebę podejmowania odpowiedzialnych decyzji w celu poprawy sytuacji materialnej placówek oświatowych i konieczność organizowania szkół niepublicznych, które lepiej realizują edukację i uwzględniają potrzeby uczniów⁴⁸.

Zaaprobowana przez społeczeństwo demokracja łączyła się z koniecznością tworzenia nowego ładu społecznego. Urzeczywistnianie porządku, który byłby podstawą budowania struktur społecznych i instytucjonalnych, odpowiadających potrzebom ludzi nie znajdowało jednak szerszego poparcia. Przyczyny takiego stanu upatrywano w słabym przygotowaniu do zrozumienia radykalnych zmian wynikających ze sposobu sprawowania władzy w państwie oraz słabej aktywności obywateli w życiu politycznym i społecznym. Polakom trudno było określić zdecydowanie swoje poparcie urzeczywistniania ładu demokratycznego również z tej przyczyny, że szereg zjawisk i działań towarzyszących zmianom budziło nie tylko ich niezadowolenie, lecz również powodowało dezorientację oraz wątpliwości co do sposobów budowania nowego porządku. Przykładem była reforma gospodarcza, nie przez wszystkich przyjęta przychylnie. Andrzej Rychard ustosunkowując się do tej sytuacji i zachowań ludzi następująco określił zaistniały wówczas stan: „ani masowe odrzucenie, ani masowe poparcie” transformacji i działań zmierzających do formowania nowego ładu w państwie⁴⁹.

Na ważny czynnik – emocje, które mogą wpływać na zachowania ludzi i podejmowane przez nich decyzje, zwłaszcza w okolicznościach przemian, tak radykalnych i dynamicznych jakich doświadczało polskie społeczeństwo w latach dziewięćdziesiątych, zwróciła uwagę A. Giza-Poleszczuk,

⁴⁶ R. Kozioł, I. Styn, *Pięć mitów polskiej demokracji*, „Społeczeństwo Otwarte” 1993 nr 12, s. 12-16; A. Kołakowski, *Cena demokracji*, „Społeczeństwo Otwarte” 1993 nr 12, s. 47; J. Reykowski, *Kapitalizm a demokracja*, „Społeczeństwo Otwarte” 1994 nr 12, s. 8-17; R. Mrówka, *Związki zawodowe – tak i nie*, „Społeczeństwo Otwarte” 1995 nr 12, s. 15-17.

⁴⁷ *Raport o stanie państwa* (fragmenty), oprac. zespół ekspertów przy sztabie Jacka Kuronia, „Społeczeństwo Otwarte” 1995 nr 10, „Wkładka”, s. I-XVI.

⁴⁸ Tamże, s. XIII-XV.

⁴⁹ A. Rychard, *Nowy ład: poparcie czy odrzucenie?*, „Społeczeństwo Otwarte” 1992 nr 2, s. 10.

w dwuczęściowej wypowiedzi *Emocje i ład społeczny*⁵⁰. Stan emocjonalny Polaków w okresie transformacji i organizowania się nowego porządku w społeczeństwie określiła jako „emocjonalny przesyt”, cechujący się utratą samokontroli, zanikiem zachowań regulatywnych, wywołany wysokim (niepożądanym) stopniem emocjonalności, „narzucony jednostkom przez różne sytuacje życia społecznego”⁵¹. Obniżenie stopnia emocjonalności w życiu publicznym może nastąpić, jak pisała autorka przez: racjonalizację – polegającą na wprowadzaniu uregulowań ustalanych w oparciu o przepisy, oddzieleniu „ról zawodowych od prywatnych”, zmniejszenie „arbitralności postępowania”, a także stabilizację umożliwiającą ludziom kalkulację i przewidywanie realizacji swoich planów na przyszłość oraz ustabilizowaną strukturę społeczną i określone przejrzyste kryteria awansu społecznego łączące się z wykształceniem, dochodami i możliwością decyzyjności⁵². W publikowanych wypowiedziach wyjaśniano i interpretowano przyczyny opóźnień w doprowadzaniu do nowego ładu. Trzeba zaznaczyć, że w tym procesie dopatrywano się, nie tyle budowy nowego, lecz rekonstrukcji ładu z minionej epoki. Przyczyny negatywnie skutkujące w realizacji oczekiwanego demokratycznego porządku omówiła w 1992 roku Mirosława Marody. Wyraziła pogląd, że „Tworzenie nowego porządku instytucjonalnego w Polsce nie odbywa się w społecznej próżni. Budowany jest on nie tyle na gruzach systemu komunistycznego, co raczej z tychże gruzów”⁵³. Przedstawiając przyczyny spowalniające powstawanie ładu w państwie wymieniła między innymi czynniki: – utrwalone w społeczeństwie przeświadczenie, łączące się z nadzieją na poprawę bytu i wiara w jego urealnienie przez odpowiednio prowadzoną politykę i władzę sprawowaną w państwie; – stosunek, nastawienie do ról publicznych i prywatnych, w społeczeństwie przyswojone według zasad – „minimalizowania własnego wysiłku” w roli publicznej oraz unikania odpowiedzialności z myślą, że decyzje będą podjęte na wyższych stanowiskach, w roli prywatnej natomiast – oczekiwanie na sukces, kierowanie się własnymi ambicjami i zachłannością, z tak określonych ról wynikały standardy uspołecznienia; – pozostałe z przeszłości nawyki – wyrażające się

⁵⁰ A. Giza-Poleszczuk, *Emocje i ład społeczny (I)*, „Społeczeństwo Otwarte” 1992 nr 3, s. 11-14; *Emocje i ład społeczny (II)*, „Społeczeństwo Otwarte” 1992 nr 4, s. 12-16.

⁵¹ A. Giza-Poleszczuk, *Emocje i ład społeczny (I)*..., s. 11.

⁵² A. Giza-Poleszczuk, *Emocje i ład społeczny (II)*..., s. 14-16.

⁵³ M. Marody, *Państwo a społeczeństwo*, „Społeczeństwo Otwarte” 1992 nr 11, s. 11.

licznymi oczekiwaniami ludzi wobec państwa, a także deficyt w umiejętnościach określania zasad negocjacji w sytuacjach konfliktu interesów między grupami społecznymi⁵⁴.

Zarówno wybrane i omówione w tej publikacji przykłady, jak i wiele innych wypowiedzi w SO opisujących kształtowanie się ładu społecznego w Polsce, zawierały materiał możliwy do wykorzystania przez nauczycieli w dyskusji z młodzieżą na temat oceny postawy niektórych grup społecznych i ich wyidealizowanej wizji własnej przyszłości w demokracji.

Do podstawowych sposobów organizowania życia zbiorowego w państwie o ustroju demokratycznym należy samorządność. Jest to forma zarządzania sprawami publicznymi. Polega na samodzielnym, niezależnym i odpowiedzialnym wypełnianiu zadań publicznych, jak również funkcji administracyjnych na rzecz określonej wspólnoty samorządowej, zamieszkującej na danym terytorium⁵⁵. Do problematyki samorządu i demokratycznej idei władzy w środowiskach lokalnych wprowadzał Iwo Byczewski, wskazując na znaczenie samorządu terytorialnego w Polsce w okresie międzywojennym⁵⁶. W celu zapoznania czytelników z rolą i znaczeniem samorządu terytorialnego w Europie, redakcja SO zamieściła na stronach „Wkładki” do nr 7-8/91 pełny tekst *Europejskiej Karty Samorządu Terytorialnego*⁵⁷. Do tego dokumentu opublikowano również interpretację, kontekstualnie nawiązującą do polskiej Ustawy o samorządzie terytorialnym z dnia 8 marca 1990 roku⁵⁸. W tym samym numerze zamieszczono również informację o możliwościach podjęcia studiów podyplomowych przez osoby pragnące działać w samorządach. Przygotowaniem do pełnienia roli radnej mógł być artykuł Marty Zahorskiej, w którym przekazała własne doświadczenia z działalności w samorządzie⁵⁹. Problematyce samorządu i samorządności w SO najwięcej uwagi poświęcano w latach 1990-1991. Powrócono do niej w roku

⁵⁴ Tamże, s. 13-17.

⁵⁵ M. Kulesza, *Samorząd*, [w:] *Słownik społeczny*, red. B. Szlachta, Wydawnictwo WAM, Kraków 2004, s. 1153 -1154.

⁵⁶ I. Byczewski, *Samorząd terytorialny – jaki był?*, „Społeczeństwo Otwarte” 1990 nr 1, s. 36-41.

⁵⁷ *Europejska Karta Samorządu Terytorialnego*, „Społeczeństwo Otwarte” 1991 nr 7-8, „Wkładka”, s. I-VI.

⁵⁸ *Humanizować władzę*. Z prof. Andrzejem Piekarą, kierownikiem Studium Samorządu Terytorialnego z Zakładu Badań Samorządności i Środowisk Społecznych w Instytucie Polityki Społecznej Uniwersytetu Warszawskiego, rozm. T. Pióro, „Społeczeństwo Otwarte” 1991 nr 7-8, s. 24-27.

⁵⁹ M. Zahorska, *Jak być radną?*, „Społeczeństwo Otwarte” 1991 nr 7-8, „Wkładka”, s. VII-VIII.

1994 ze względu na zbliżające się wybory do samorządów terytorialnych. Janina Paradowska ustosunkowała się wówczas krytycznie do problemu niekontynuowania reform, które miały prowadzić do tworzenia struktur samorządowych na szczeblu powiatu⁶⁰. Swój pogląd wyraziła w słowach: „[...]jeżeli chcemy żyć w państwie sprawniej zarządzanym i budującym społeczeństwo rzeczywiście obywatelskie, samorządowe reformy muszą toczyć się dalej. Po prostu nie ma od nich odwrotu”⁶¹. Uświadamiane znaczenie samorządności w publikowanych wypowiedziach łączono z potrzebą większej aktywności obywateli i zrozumienia ważności ich roli we współdecydowaniu o sprawach mających znaczenie dla bliskiej im społeczności lokalnej.

Zadania wyznaczane współczesnej szkole ulegają zmianom, warunkuje je dynamika życia społecznego, politycznego, gospodarka rynkowa, a także modernizacja wynikająca z postępu cywilizacyjnego. Coraz bardziej dostępna przestrzeń globalna, otwiera się w wielu obszarach życia społecznego o wielokulturowym wymiarze, z bogactwem różnorodnych zjawisk i znaczeń, umożliwiając człowiekowi wpływ na własny rozwój i funkcjonowanie w różnych miejscach w świecie. Wymienione czynniki przyczyniają się do potrzeby aktualizowania i modyfikowania edukacji, w tym również kształcenia obywatelskiego z udziałem szkoły. By edukować uczniów do obywatelskości szkoła powinna stawać się organizacją demokratyczną o politycznym i społecznym znaczeniu, o kapitale społecznym, na który złożą się: zaufanie, tolerancja, więzi międzyludzkie, aktywność obywatelska nauczycieli, jakość edukacji uczniów i ich przygotowanie do rzeczywistego obywatelskiego uczestnictwa. Tę bardzo ważną problematykę, wiążącą się z odpowiedzialnością za wychowanie młodego pokolenia do życia w demokracji i kształtowanie społeczeństwa obywatelskiego podejmowali: Maria Czerepaniak-Walczak (2008), Maria Dudzikowa (2008; red.2011), Eugenia Potulicka (2008), Bogusław Śliwerski (2011, 2015), Marta Zahorska (2008).

Edukacja obywatelska, realizowana na różnych etapach kształcenia jest tematem nadal pozostającym w kręgu zainteresowań badawczych, nie tylko w Polsce, lecz również za granicą. Uzyskiwane wyniki i propozycje przyjmują często postać raportów, analiz lub studiów przypadków. Ukierunkowane są między innymi na problematykę łączącą się: z jakością kompetencji obywatelskich, komunikacyjnych, kształtowaniem krytycznego myślenia i umiejętnością współpracy, kompetencjami międzykulturowymi, rolą mediów w edukacji obywatelskiej, umiejętnościami planowania i motywacji własnej

⁶⁰ J. Paradowska, *Samorząd – piłka w grze*, „Społeczeństwo Otwarte” 1994 nr 3, s. 3-8.

⁶¹ Tamże, s. 8.

aktywności społecznej uczniów, nauczycieli oraz studentów, przykładem mogą być publikacje: Ou Lydia Liu, Katrina Crotts Roohr, Joseph A. Rios, O. L. Liu, K. C. Roohr, J. A. Rios 2018; Violetta Kopińska 2019; Kokom Komalasari, Rahm 2019; Keith Heggart, James Arvanitakis, Ingrid Matthews 2019⁶².

Obecne zakresy edukacji obywatelskiej zostały wyznaczone w założeniach programowych kształcenia ogólnego na wszystkich etapach edukacji szkolnej, wprowadzone w 2017 i 2018 roku⁶³ oraz w zaleceniach Rady Unii Europejskiej z 2018 roku⁶⁴, te dokumenty będą stanowiły podstawę do opracowywania szczegółowych programów i koncepcji dydaktyczno-wychowawczych w szkołach na najbliższe lata.

Podsumowanie

Przywołując obecnie treści „Społeczeństwa Otwartego”, należy podkreślić, że było to czasopismo pełniące rolę otwartego forum wymiany poglądów, często krytycznej oceny problemów i faktów z różnych obszarów życia społecznego, politycznego, gospodarki, kultury i wielu innych dziedzin podlegających zmianom w okresie transformacji ustrojowej w Polsce. Działalność tego miesięcznika w latach 1990-1998 można ująć jako wypełnianie zadania, któremu Robert A. Dahl nadał określenie – „oświecone rozumienie

⁶² Ou L. Liu; K. C. Roohr, Joseph A Rios, O. L. Liu, K. C. Roohr, J. A. Rios, (2018), *Assessing Civic and Intercultural Competency in Higher Education: The ETS "HEIghten" Approach. Research Report*. ETS RR-18-23, Princeton, NJ: Educational Testing Service. <https://doi.org/10.1002/ets2.12212>; K. Komalasari, Rahmat, *Living Values Based Interactive Multimedia in Civic Education Learning*, „International Journal of Instruction” 2019 vol. 12 no. 1, p. 113-126; A. Atakan, *Fostering Students' Civic Skills: Education for Sustainable*, „Democracy Georgia Educational Researcher” 2019 vol. 16 iss. 1, Article 7, p. 74-91; K. Heggart, J. Arvanitakis, I. Matthews, *Civics and citizenship education: What have we learned and what does it mean for the future of Australian democracy?*, „Education, Citizenship and Social Justice” 2019 vol. 14 no. 2, p. 101-117; V. Kopińska, *Country Report: Civic and Citizenship Education in Polish School*, „Journal of Social Science Education” 2019 vol. 18 no. 1, p. 172-202.

⁶³ Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 lutego 2017r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz podstawy programowej kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej, w tym dla uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym lub znacznym, kształcenia ogólnego dla branżowej szkoły I stopnia, kształcenia ogólnego dla szkoły specjalnej przysposabiającej do pracy oraz kształcenia ogólnego dla szkoły policealnej, Dz. U. 2017, poz. 356 i Dz. U. 2018, poz. 1679; Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 30 stycznia 2018 r. w sprawie podstawy programowej kształcenia ogólnego dla liceum ogólnokształcącego, technikum oraz branżowej szkoły II stopnia, Dz. U. 2018, poz. 467.

⁶⁴ Zalecenie Rady z dnia 22 maja 2018 r. w sprawie kompetencji kluczowych w procesie uczenia się przez całe życie (Tekst mający znaczenie dla EOG)(2018/C 189/01).

spraw” i uznał za jedno z podstawowych kryteriów demokracji⁶⁵. Spełniało bowiem misję przekazywania wiedzy i informacji koniecznych wówczas nauczycielom w prowadzeniu edukacji obywatelskiej. Służyło także uczniom, studentom i tym czytelnikom, którzy starali się poznać i ustosunkować z pełniejszym przekonaniem do zagadnień łączących się z demokracją, ustrojem o nowych zasadach funkcjonowania państwa i możliwościach rzeczywistego obywatelskiego udziału w decydowaniu o sprawach ogólnospołecznych. W tej wypowiedzi przypomniano problemy, spostrzeżenia i koncepcje dotyczące edukacji do demokracji, wskazywane i omawiane wówczas przez autorów na łamach „Społeczeństwa Otwartego” jako bardzo ważne. Jako te, które stają się ponownie istotne w aktualnej sytuacji przemian zachodzących w oświacie, życiu społecznym i politycznym.

Bibliografia:

- Adamski F., *O potrzebie pedagogiki personalistycznej*, „Społeczeństwo Otwarte” 1993 nr 4, „Reforma Szkolna”(6), s. 10-12.
- Atakan A., *Fostering Students’ Civic Skills: Education for Sustainable*, “Democracy Georgia Educational Researcher” 2019 vol. 16 iss.1, Article 7, p. 74-91.
- Berelson B., *Content Analysis in Communication Research*, The Free Press, Glencoe 1952.
- Bergson H., *Dwa źródła moralności i religii*, tłum. P. Kostyło, K. Skorupski, „Znak”, Kraków 1993.
- Borowczyk K., *Zadania edukacji politycznej w państwie liberalnym i demokratycznym*, [w:] *Problemy edukacji obywatelskiej w procesie przemian ustrojowych*, praca zbiorowa, Instytut Nauk Politycznych i Dziennikarstwa Uniwersytetu im A. Mickiewicza, Toruń-Poznań 1993, s. 7-15.
- Byczewski I., *Samorząd terytorialny – jaki był?*, „Społeczeństwo Otwarte” 1990 nr 1, s. 36-41.
- Czerepaniak-Walczak M., *Nie myśl, bądź posłuszny – dyskursy władzy w szkole*, [w:] *Wychowanie. Pojęcia – procesy – konteksty*, t. 4, red. M. Dudzikowa, M. Czerepaniak –Walczak, GWP, Gdańsk 2008, s. 236-288.
- Ciemniak G., *Prezydent RP i jego kompetencje. Wiedza o społeczeństwie lub lekcja wychowawcza, klasa III ZSZ; IV LO; V Tech.*, „Społeczeństwo Otwarte” 1993 nr 11, „Wkładka”, s. V-VIII.

⁶⁵ R. A. Dahl, *O demokracji*, tłum. M. Król, Wydawnictwo Naukowe „Znak”, Kraków 2000, s. 87, 92.

- Ciemniak G., *Sejm Rzeczypospolitej, sposoby podejmowania decyzji. Wiedza o społeczeństwie, klasa I-V (szkoła średnia)*, „Społeczeństwo Otwarte” 1993 nr 11, „Wkładka”, s. II-IV.
- Crisp J. P., JR., *Jawny i ukryty program*, „Społeczeństwo Otwarte” 1990 nr 9, s. 34-37.
- Dahl R. A., *O demokracji*, tłum. M. Król, „Znak”, Kraków 2000.
- de Tocqueville A., *Dawny ustrój i rewolucja*, tłum. A. Wolska, wstęp J. Szacki, Czytelnik, Warszawa 1970.
- de Tocqueville A., *O demokracji w Ameryce*, tłum. B. Janicka, M. Król, Fundacja Aletheia, Warszawa 2005.
- Dobosiewicz S., *Wychowanie obywatelskie w nowej szkole*, „Wychowanie Obywatelskie” 1967 nr 1, s. 1-2.
- Dudzikowa M., *Erozja kapitału społecznego w szkole w kulturze nieufności*, [w:] *Wychowanie. Pojęcia – procesy – konteksty*, t. 4, red. M. Dudzikowa, M. Czerepaniak-Walczak, GWP, Gdańsk 2008, s. 205-62.
- Dudzikowa M. (red.), *Kapitał społeczny w szkołach różnego szczebla. Diagnoza i uwarunkowania*, t. 2, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2011.
- Dyskusja redakcyjna: Edukacja ku obywatelskości*, oprac. G. Woroniecka, „Societas/Communitas” 2013 nr 16 s. 13-41. *Edukacja obywatelska w projektach MEN*, „Społeczeństwo Otwarte” 1992 nr 10, „Wkładka”, s. II-XVI. *Europejska Karta Samorządu Terytorialnego*, SO 1991, nr 7-8, „Wkładka”, s. I-VIII.
- Gagnon P., *Nie opowiedziana historia demokracji. Czego nie ma w podręcznikach historii fragmenty*, tłum. E. Schramm, „Społeczeństwo Otwarte” 1992 nr 9 „Wkładka”, s. I-VIII.
- Giroux H. A., *Teoria krytyczna i racjonalność w edukacji obywatelskiej*, Wydawnictwo Edytor, Warszawa 1993.
- Giza-Poleszczuk A., *Emocje i ład społeczny (I)*, „Społeczeństwo Otwarte” 1992 nr 3, s. 11-14.
- Giza-Poleszczuk A., *Emocje i ład społeczny (II)*, „Społeczeństwo Otwarte” 1992 nr 4, s. 12-16.
- Giza-Poleszczuk A., *Kto zawiesi kotu dzwonek*, „Społeczeństwo Otwarte” 1993 nr 6, s. 3-5.
- Goban-Klas T., *Media: komunikowanie masowe. Teoria i analizy prasy, radia, telewizji i Internetu*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006.
- Heggart K., Arvanitakis J., Matthews I., *Civics and citizenship education: What have we learned and what does it mean for the future of Australian democracy?*, „Education, Citizenship and Social Justice” 2019 vol. 14 no. 2, p. 101-117.

- Humanizować władzę.* Z prof. Andrzejem Piekarą, kierownikiem Studium Samorządu Terytorialnego z Zakładu Badań Samorządności i Środowisk Społecznych w Instytucie Polityki Społecznej Uniwersytetu Warszawskiego, rozm. T. Pióro, „Społeczeństwo Otwarte” 1991 nr 7-8, s. 24-27.
- Jaka szkoła? Jakie wychowanie obywatelskie?*, oprac. i przyg. S. Garwacki, T. Pióro, B. Misiewicz, „Wychowanie Obywatelskie” 1989 nr 9-10, s. 656-682.
- Jakubowski W., WOS – *inaczej*, „Społeczeństwo Otwarte” 1990 nr 2 s. 52-53.
- Kiciński K., *Edukacja obywatelska – problemy i dylematy*, „Społeczeństwo Otwarte” 1991 nr 3, s. 38-41.
- Kołąkowski A., *Cena demokracji*, „Społeczeństwo Otwarte” 1993 nr 12, s. 47.
- Komalasari K., Rahmat, *Living Values Based Interactive Multimedia in Civic Education Learning*, „International Journal of Instruction” vol. 12 no. 1, p. 113-126.
- Kopińska V., *Country Report: Civic and Citizenship Education in Polish School*, „Journal of Social Science Education” 2019 vol. 18 no. 1, p. 172-202.
- Kozioł R., Styn I., *Pięć mitów polskiej demokracji*, „Społeczeństwo Otwarte” 1993 nr 12, s. 12-16. Kozłowski P., *Polska, ale jaka? Studium racjonalności przemian ustrojowych*, „Społeczeństwo Otwarte” 1992 nr 10, s. 11-17.
- Kulerski W., *Organizacje pozarządowe w kształceniu politycznym*, „Społeczeństwo Otwarte” 1994 nr 2, s. 31-33.
- Kulesza M., *Samorząd*, w: *Słownik społeczny*, red. B. Szlachta, Wydawnictwo WAM, Kraków 2004, s. 1153-1175.
- Kwieciński Z., *Socjopatologia edukacji*, Mazurska Wszechnica Nauczycielska, Olecko 1995.
- Kwieciński Z., *Demokracja jako wyzwania i zadania edukacyjne*, w: *Wychowanie obywatelskie. Studium teoretyczne, poznawcze i empiryczne*, red. Z. Melosik, K. Przyszczykowski, Wydawnictwo Edytor s.c., Poznań-Toruń 1998, s. 9-33.
- Lewowicki T., *Przemiany oświaty. Szkice o ideach i praktyce edukacyjnej*. Wydanie czwarte, Wydawnictwo „Żak”, Warszawa 1997.
- Lisowska-Magdziarz M., *Analiza zawartości mediów. Przewodnik dla studentów*. Wersja 1.1, „Zeszyty Wydziałowe” – Wydział Zarządzania i Komunikacji Społecznej, Instytut Dziennikarstwa i Komunikacji Społecznej, nr 1, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2004.
- Liu Ou L., Roohr K. C., Rios J. A., *Assessing Civic and Intercultural Competency in Higher Education: The ETS “HEIghten” Approach*. Research

- Report. ETS RR-18-23, Princeton 2018, NJ: Educational Testing Service.
<https://doi.org/10.1002/ets2.12212>.
- Majerska J., *Wiedza o społeczeństwie za i przeciw*, „Społeczeństwo Otwarte” 1992 nr 8, s. 42-45.
- Marody M., *Demokracja po polsku*, „Społeczeństwo Otwarte” 1993 nr 11, s. 15-19.
- Marody M., *Państwo a społeczeństwo*, „Społeczeństwo Otwarte” 1992 nr 11, s. 11-18.
- Melosik Z., *Wychowanie obywatelskie: nowoczesność i ponowoczesność*, „Forum Oświatowe” 1998 nr 1, s. 25-46.
- Mikołajko A., *De Tocqueville: równość przeciw wolności*, „Społeczeństwo Otwarte” 1990 nr 1, s. 18-21.
- Mikołajko Z., *Demokracja, Kronos i choroba populizmu*, „Społeczeństwo Otwarte” 1992 nr 1, s. 15-17.
- Mikołajko Z., *Siła prowincji*, „Społeczeństwo Otwarte” 1993 nr 11, s. 9-14.
- Miłoszewski R., *Jaka wiedza o społeczeństwie?*, „Społeczeństwo Otwarte” 1990 nr 1, s. 58-59.
- Minimum programowe w zakresie Wiedzy o społeczeństwie (projekt)*, „Społeczeństwo Otwarte” 1992 nr 11, „Reforma Szkolna” (3), s. 12-14.
- Minor R., *Jaka wiedza o społeczeństwie?*, „Społeczeństwo Otwarte” 1990 nr 6, s. 59-60.
- Misiewicz B., *Wiedza o szkole contra... „szum informacyjny”*, „Wychowanie Obywatelskie” 1989 nr 9/10, s. 716 -721.
- Mojsiewicz C., *Rola edukacji obywatelskiej w rozwijaniu kultury politycznej*, [w:] *Problemy edukacji obywatelskiej w procesie przemian ustrojowych*, praca zbiorowa, Instytut Nauk Politycznych i Dziennikarstwa Uniwersytetu im A. Mickiewicza, Toruń-Poznań 1993, s. 17-30.
- Monkiewicz W., *Program „Edukacja obywatelska w społeczeństwie demokratycznym”*, „Społeczeństwo Otwarte” 1992 nr 11, „Reforma Szkolna” (3), s. 15.
- Mrówka R., *Związki zawodowe – tak i nie*, „Społeczeństwo Otwarte” 1995 nr 12, s. 15-17.
- Obawiam się anarchii i kompromitacji. Rozmowa z dr. Andrzejem Celińskim, senatorem Ziemi Płockiej, członkiem Unii Demokratycznej*, rozm. przeprowadził A. Kozłowski, „Społeczeństwo Otwarte” 1992 nr 2, s. 3-7.
- Od Redakcji*, oprac. A. Mikołajko, „Społeczeństwo Otwarte” 1990 nr 1, s. 2.

- Panaritis P., *Uczestnictwo w rządzeniu. Demokracje i dyktatury: Sposoby podejmowania decyzji*, „Społeczeństwo Otwarte” 1991 nr 3, „Wkładka”, s. I-VIII.
- Paradowska J., *Samorząd – piłka w grze*, „Społeczeństwo Otwarte” 1994 nr 3, s. 3-8.
- Potulicka E., *Wychowanie obywatelskie – nowy przedmiot nauczania w Anglii*, [w:] *Wychowanie. Pojęcia – procesy – konteksty*, t. 4, red. M. Dudzikowa, M. Czerepaniak – Walczak, GWP, Gdańsk 2008, s. 37-53.
- Pisarek W., *Analiza zawartości prasy*, Ośrodek Badań Prasoznawczych, Kraków 1983.
- Popper K. R., *Społeczeństwo otwarte i jego wrogowie*, t.1, tłum. H. Krahelska, oprac. A. Chmielewski, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006.
- Przyszczykowski K., *Wychowanie obywatelskie w koncepcjach edukacyjnych opozycji politycznej w Polsce w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych*, w: *Wychowanie obywatelskie. Studium teoretyczne, poznawcze i empiryczne*, red. Z. Melosik, K. Przyszczykowski, Wydawnictwo Edytor s.c., Poznań-Toruń 1998, s. 83-105.
- Przyszczykowski K., *Edukacja dla demokracji. Strategie zmian a kompetencje obywatelskie*, Wydawnictwo Edytor s.c., Toruń-Poznań 1999.
- Raport o stanie państwa* (fragmenty), oprac. zespół ekspertów przy sztabie Jacka Kuronia, „Społeczeństwo Otwarte” 1995 nr 10, „Wkładka”, s. I-XVI.
- Reykowski J., *Kapitalizm a demokracja*, „Społeczeństwo Otwarte” 1994 nr 12, s. 8-17.
- Rutkowiak J., *Uwagi o reformie kształcenia ogólnego*, „Społeczeństwo Otwarte” 1993 nr 4, „Reforma Szkolna” (6), s. 12-15.
- Rychard A., *Nowy ład: poparcie czy odrzucenie?*, „Społeczeństwo Otwarte” 1992 nr 2, s. 8-11.
- Smolski R., *Czy uczyć wiedzy o społeczeństwie?*, „Wychowanie Obywatelskie” 1989 nr 8, s. 609-612.
- Smolski R., *WOS w opinii uczniów i nauczycieli*, „Społeczeństwo Otwarte” 1991 nr 6, s. 54-58.
- Szczęsny W. W., *Od jednomyślności nieuków do zgodności uczonych*, „Społeczeństwo Otwarte” 1990 nr 3, s. 53-57.
- Śliwerski B., *Czy oświata potrzebuje przewrotu kopernikańskiego?*, w: *Rozwój i edukacja. Wielkie przewartościowanie*, red. J. Szomburg, Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową, Gdańsk 2011, s. 75-85.

- Śliwerski B., *Analiza polityki oświatowej wobec pozorów demokracji w szkolnictwie publicznym*, „Rocznik Pedagogiczny” 2015 t. 38, s. 9-29.
- Śliwerski B., *Meblowanie szkolnej demokracji*, Wolters Kluwer, Warszawa 2017.
- Tomasiewicz J., *Demokracja po polsku*, „Społeczeństwo Otwarte” 1996 nr 3, s. 8-10.
- Uliński T., *Edukacja obywatelska. Konceptualne przesłanki*, „Kultura i Edukacja” 1993 nr 1, s. 37-42.
- Warszawski D., *Konieczne rozstanie*, „Społeczeństwo Otwarte” 1991 nr 7-8, s. 17-18.
- Warszawski D., *Rządy ludu, rządy prawa*, „Społeczeństwo Otwarte” 1990 nr 2, s. 2-3.
- Wereszczyńska K., *W trosce o wychowanie obywatelskie. Społeczne i pedagogiczne funkcje czasopisma „Społeczeństwo Otwarte” 1990-1998*, Wydaw. Uniwersytetu Opolskiego, Opole 2017.
- Wójcicki J., *Dlaczego i jak uczyć demokracji w szkole*, „Społeczeństwo Otwarte” 1991 nr 11, s. 51-52.
- Wójcicki J., *Metodycy w nowej rzeczywistości?*, „Wychowanie Obywatelskie” 1989 nr 9/10, s. 702-704.
- Zahorska M., *Jak być radną?*, „Społeczeństwo Otwarte” 1991 nr 7-8, „Wkładka”, s. VII-VIII.
- Zahorska M., *Dylematy szkolnej demokracji*, w: *Wychowanie. Pojęcia – procesy – konteksty*, t. 4, red. M. Dudzikowa, M. Czerepaniak – Walczak, GWP, Gdańsk 2008, s. 309- 329.
- Żebrowski J., *Wybrane problemy edukacji obywatelskiej i demokratyzacji polskiej szkoły*, w: *Edukacja a społeczeństwo obywatelskie. Z teorii i praktyki demokratyzacji polskiej szkoły*, red. J. Żebrowski, Wydawnictwo Gdańskie, Gdańsk 1995, s. 49-62.

**Społeczeństwo Otwarte [The Open Society]
– a magazine offering support for teachers in educating
the students towards democracy and citizenship**

The article outlines the activity of the publisher of *Społeczeństwo Otwarte* magazine which was issued from 1990 to 1998. At that time, it was the only national magazine which dealt with the range of meanings which in the Polish schools and education realized by teachers should have been combined with democracy, forming of the citizens as well as social science. On the basis of the conducted analysis of the aforementioned monthly, selected issues are presented devoted to the area of civic education, democracy, social order

and self-governance published by its editors in order to support the teachers in their self-education and competence enhancement which is necessary in educating the students towards life in a democratic society.

Keywords: civic education, social studies, democracy, social order, self-governance, *Społeczeństwo Otwarte* [*The Open Society*] – the magazine analysis.

„Społeczeństwo Otwarte” – czasopismo wspierające nauczycieli w wychowaniu uczniów do demokracji i obywatelskości

W artykule przedstawiono zarys działalności redakcji czasopisma „Społeczeństwo Otwarte”, wydawanego w latach 1990-1998. Jedyne w owym czasie w kraju, starającego się zagospodarować ten obszar znaczeń, który w polskiej szkole i edukacji realizowanej przez nauczycieli należało łączyć z demokracją, formacją obywatela i nauką o społeczeństwie. Na podstawie przeprowadzonej analizy miesięcznika przybliżono wybrane treści wiążące się z problematyką wychowania obywatelskiego, demokracją, ładem społecznym i samorządnością. Były publikowane przez redakcję w celu wspierania nauczycieli w samokształceniu i uzupełnianiu kompetencji, koniecznych w edukacji uczniów do życia w społeczeństwie demokratycznym.

Słowa kluczowe: edukacja obywatelska, wiedza o społeczeństwie, demokracja, ład społeczny, samorządność, „Społeczeństwo Otwarte” – analiza czasopisma.